

Examining the Moderating Role of Quality of Bureaucracy in the Relationship between Government Size and Corruption in Developing Countries

Habib Ebrahimpour*

Professor, Public Administration Department, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.

Zahra Pouramini

PhD Student of Organization Behavior & Human Resource Management, Business Management Department, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Received: 02/09/2021

Accepted: 12/02/2022

Abstract:

Corruption is a nasty economic, political, and cultural phenomenon that has many consequences in developed and developing countries. Therefore, the aim of this study is to investigate the moderating role of quality of bureaucracy in the relationship between government size and corruption in developing countries. Using an unbalanced panel data approach, the study examined the impact of government size on corruption in 118 developing countries from 2003 to 2017, given the moderating role of bureaucracy. Moreover, the variables of economic freedom and the percentage of the population under 15 years of age were used as control variables. The results of model estimation showed that the government size has a negative and significant impact on the corruption perception index score, which means that by increasing each unit of the government size, the corruption perception index score decreases by 0.382. As well, the quality of bureaucracy has a positive and significant impact on corruption perception, which means that by increasing one unit of the quality of bureaucracy, corruption perception index score increases by 0.782. Finally, the quality of bureaucracy, as a moderating variable in the relationship between government size and corruption, has a positive and significant impact. Therefore, in order to reduce corruption in the developing government, the size of the government must be reduced and the quality of the bureaucracy must be improved.

Keywords: Government Size, Quality of Bureaucracy, Corruption, Developing Countries.

Corresponding Author, Email: ebrahimpourhm@yahoo.com

Original Article

DOI: 10.22034/jipas.2022.265475.1143

Print ISSN: 2676-6256

Online ISSN: 2676-606X

تحلیل نقش تعدیل‌گر کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی در کشورهای در حال توسعه

حبیب ابراهیم پور*

استاد مدیریت دولتی، گروه مدیریت دولتی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

زهرا پورامینی

دانشجوی دکتری رفتار سازمانی و منابع انسانی، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳

دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۱

انجمن علمی مدیریت دولتی ایران

چکیده: فساد پدیده ناهنجار اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است که تبعات زیادی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه دارد. از این رو هدف پژوهش حاضر بررسی نقش تعدیل‌گری کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی در کشورهای در حال توسعه است. این پژوهش با استفاده از رویکرد داده‌های تابلویی نامتوازن، طی سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۷ تأثیر اندازه دولت بر فساد مالی را در ۱۱۸ کشور در حال توسعه با توجه به نقش تعدیل‌گر بوروکراسی مورد بررسی قرار می‌دهد. در این پژوهش از متغیرهای آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال به عنوان متغیرهای کنترل استفاده شد. نتایج برآورد مدل‌ها نشان می‌دهد که شاخص اندازه دولت تأثیر منفی و معنی‌داری بر شاخص ادراک فساد دارد؛ به این معنی که با افزایش یک واحد شاخص اندازه دولت، نمره شاخص ادراک فساد (فساد مالی) ۰/۳۸۲ کاهش می‌یابد. همچنین شاخص کیفیت بوروکراسی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر نمره شاخص ادراک فساد دارد؛ به این معنی که با افزایش یک واحد شاخص کیفیت بوروکراسی، نمره شاخص ادراک فساد (فساد مالی) ۰/۷۸۲ افزایش می‌یابد. در نهایت شاخص کیفیت بوروکراسی به‌عنوان متغیر تعدیل‌گر در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی تأثیر مثبت و معناداری دارد. از این رو به منظور کاهش فساد در دولت‌های منطقه بایستی اندازه دولت کوچک و کیفیت بوروکراسی افزایش یابد.

واژگان کلیدی: اندازه دولت، کیفیت بوروکراسی، فساد مالی، کشورهای در حال توسعه.

* نویسنده مسئول: ebrahimpourhm@yahoo.com

نوع مقاله: پژوهشی

DOI: 10.22034/jipas.2022.265475.1143

شاپا چاپی: ۶۲۵۶-۲۶۷۶

شاپا الکترونیک: ۲۶۷۶-۶۰۶X

مقدمه

موضوع فساد موضوع ناآشنایی برای جهان نیست و اکثر کشورها در همه مراحل رشد اقتصادی خود با آن مواجه شده‌اند. به همین خاطر اقتصاددانان همیشه نگران تأثیر فساد بر مکانیسم رشد اقتصادی بوده‌اند؛ به گونه‌ای که به همبستگی منفی بین رشد اقتصادی و فساد دست یافته‌اند. علاوه بر ابعاد اقتصادی، موضوع فساد در اشکال مختلف و درجات مختلف در انواع سیستم‌های سیاسی نیز قابل رؤیت است (Song et al., 2020) و در طول سالیان و دهه‌های متمادی، به‌عنوان یک معضل موروثی برای تمدن بشری در کانون توجه پژوهشگران علوم اجتماعی از جمله سیاستمداران، جامعه‌شناسان، حقوقدانان، مورخان و اقتصاددانان قرار گرفته است (Kim 2011). در سال‌های اخیر نیز نگرانی فزاینده‌ای از معضل فساد در سراسر جهان ایجاد شده است؛ به‌نحوی که در اغلب محافل سیاسی و اقتصادی بین‌المللی به بحث پیرامون تأثیرات نامطلوب فساد و راه‌های مقابله با آن پرداخته می‌شود. اگرچه میزان فساد در میان کشورها و بخش‌های مختلف هر کشور متفاوت است، اما بدون شک این معضل در همه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، بخش خصوصی و بخش عمومی و حتی در سازمان‌های غیرانتفاعی و خیریه نیز وجود دارد (Myint, 2003) و عدم توجه به آن اعمال غیراخلاقی مثل رشوه، اختلاس و مواردی از این دست را به‌عنوان یک امر اخلاقی قابل قبول تبدیل می‌کند (Reeves, 2013).

فساد مالی بر تمامی ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی تأثیر گذاشته و بسیاری از پژوهشگران و کارشناسان عوامل مؤثر بر سطح فساد در کشورهای گوناگون را بررسی کرده‌اند. یکی از متغیرهایی که می‌تواند پیوندی دوسویه با سطح فساد داشته باشد اندازه دولت است. بزرگ بودن اندازه دولت فرصت رانت‌جویی و فساد را افزایش داده و از سوی دیگر فساد باعث کاهش هزینه‌های دولت در بخش خدمات عمومی می‌شود (صادقی و همکاران، ۱۳۹۰). به‌طور کلی دو دیدگاه مختلف در مورد رابطه بین اندازه دولت و فساد وجود دارد: دیدگاه اول افزایش در اندازه دولت، فرصت بیشتری برای رانت‌جویی سیاسی فراهم می‌آورد و سیاستمداران و بوروکرات‌ها فاسدتر می‌شوند؛ به‌عبارت‌دیگر، دولت بزرگ‌تر بازده مورد انتظار فعالیت‌های غیرقانونی را افزایش می‌دهد و در نتیجه، انگیزه‌ای برای انجام فعالیت‌های غیرقانونی می‌شود. دیگر دیدگاه تأکید می‌کند از آنجا که دولت بزرگ‌تر یک سیستم نظارت و موازنه قدرت و مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی را ترویج می‌دهد، افزایش در اندازه دولت باید فساد را کاهش دهد. در واقع دولت‌های بزرگ، در سایه ناکارایی برآمده از بوروکراسی به فساد بیشتری کشیده می‌شود (دهمرد و همکاران، ۱۳۹۱). بنابراین بزرگ یا کوچک بودن اندازه دولت به‌تنهایی

نمی‌تواند تعیین‌کننده در افزایش یا کاهش فساد باشد.

عوامل دیگری از جمله بوروکراسی می‌تواند در کاهش یا افزایش سطح فساد دخیل باشد. از نظر وبر، بوروکراسی نوعی طرح سازمانی ایدئال است که اختیار قانونی، نظم سلسله‌مراتبی، عمل کردن بر اساس مستندات و بایگانی‌ها، جدایی کار از زندگی شخصی، آموزش تخصصی، استخدام کارکنان تمام‌وقت و پیروی از قوانین را دربر می‌گیرد (Deflem, 2000). از نظر وبر، بوروکراسی عدالت را افزایش داده و طرفداری و فساد را کاهش می‌دهد (دیانت، ۱۳۹۱). بنابراین تأثیر بوروکراسی بر فساد بنا بر کیفیت آن می‌تواند متفاوت باشد. البته مباحث در حوزه ارتباط بین فساد و بوروکراسی متفاوت است؛ برخی از اندیشمندان نیز ارتباطی بین تمرکززدایی و محدود کردن بوروکراسی و فساد یافته و معتقدند وجود دیوان‌سالاری بیش از حد با فساد بیشتری همراه است. با این حال تحقیقات زیادی به منظور تأثیر کاهش بوروکراسی بر کاهش فساد تأیید نشده است (Gans-Morse et al., 2018). با توجه به آنچه بیان شد این سؤالات مطرح می‌شود که:

- آیا کیفیت بوروکراسی نقش واسطه‌ای در رابطه میان اندازه دولت و فساد مالی دارد؟
- کیفیت بوروکراسی بر فساد مالی تأثیر دارد؟
- اندازه دولت بر فساد مالی تأثیر دارد؟

مبانی نظری

مفهوم فساد

موضوع فساد همیشه عاملی نگران‌کننده برای کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه بوده است (Salari & NoghaniBehambari, 2021)، به گونه‌ای که این موضوع پیوسته در کشورهای در حال توسعه رو به فزونی است (Sharma et al., 2021). مفهوم فساد دربرگیرنده پدیده‌های متنوعی که ناقض هنجارهای خوب جامعه است شناخته شده (Elbahnasawy, 2014) و به عنوان کنش جمعی تعریف می‌شود؛ زمانی که هیچ اصولی وجود نداشته و گروه‌های مختلف بازیگران در دولت یا بخش خصوصی به دنبال منافع شخصی هستند تا منافع جمعی. در نتیجه کنش جمعی قادر به غلبه بر منافع شخصی افراد نبوده و جامعه به فساد کشیده می‌شود (Marquette & Peiffer, 2018).

با توجه به آنچه بیان شد، تعاریف متعددی از فساد وجود دارد که یکی از رایج‌ترین تعاریف فساد «سوءاستفاده از قدرت و مقام برای منافع شخصی است». این تعریف، فساد را در چارچوب‌های بوروکراتیک قرار داده (Adam & Fazekas, 2021) و آن را با رشوه،

کلاهبرداری، اخاذی، اختلاس و مواردی از این دست مرتبط می‌داند (Elbahnasawy, 2014) که به اجزای زیر تقسیم می‌شود:

فساد سیاسی: عبارت است از سوءاستفاده از قدرت سیاسی در جهت اهداف شخصی و نامشروع.

فساد قانونی: وضع قوانین تبعیض‌آمیز به نفع سیاستمداران قدرتمند و طبقات مورد لطف حکومت.

فساد اداری: به رفتاری اطلاق می‌شود که در آن فرد به دلیل تحقق منافع خصوصی خود و دستیابی به رفاه بیشتر و یا موقعیت بهتر خارج از چارچوب رسمی وظایف یک نقش دولتی عمل می‌کند (جعفری و گل‌خندان، ۱۳۹۴).

اثر اندازه دولت بر فساد

اندازه دولت به عنوان سهم دولت، یعنی هزینه‌های دولت به عنوان کسری از کل تولید ناخالص داخلی تعریف می‌شود که بر بهره‌وری (Krieger & Meierrieks, 2019)، نوسانات اقتصاد کلان و رشد اقتصادی تأثیر بسزایی دارد (Jetter & Parmeter, 2015) و شامل دو دسته شاخص‌های مطلق و نسبی است. شاخص‌های مطلق شامل مخارج یا هزینه کل دولت، هزینه‌های مصرفی بخش دولتی، بودجه عمومی دولت، درآمدهای مالیاتی و تفاضل بودجه عمومی دولت است. شاخص‌های نسبی نیز شامل نسبت مخارج عمومی به تولید ناخالص داخلی، نسبت سرمایه‌گذاری دولتی به تولید ناخالص ملی و ... می‌شود.

مطالعات مختلفی در زمینه بررسی دوجانبه و علت و معلولی فساد و اندازه دولت در ایران صورت گرفته است. در بخش وصول مالیات، از عواملی است که به کاهش درآمدهای مالیاتی می‌انجامد و فساد و گریز از پرداخت مالیات بسیار همبسته‌اند. همچنین فساد با دور کردن هزینه‌ها از حوزه‌هایی مانند بهداشت و آموزش، باعث کاهش سرمایه‌انسانی می‌شود و هم‌زمان هزینه‌های نظامی را بالا می‌برد. به نظر می‌رسد که افزایش ناکارایی دولت ناشی از افزایش فساد، منجر به ناکافی بودن منابع درآمدی برای تحقق مخارج دولتی (برنامه‌ریزی شده در سند بودجه) شده و تحرک بیشتر دولت در ایجاد کانال‌های جدید مالیاتی و همچنین روش‌های جمع‌آوری مالیات را حاصل می‌کند که نهایتاً می‌تواند منجر به افزایش اندازه دولت در اقتصاد شود (حسینی‌دوست و همکاران، ۱۳۹۸).

اثر بوروکراسی بر فساد

واژه بوروکراسی که در اصل فرانسوی است، در اواسط قرن هجدهم توسط «ماکس وبر» به

علوم اجتماعی معرفی شد (Jackson, 2005) و بیشتر تفاسیری که از بوروکراسی صورت گرفته است، به «ماکس وبر» و تعریف او از بوروکراسی بازمی‌گردد (Gajdusche, 2003). بوروکراسی الگویی نامرتب برای درک واقعیت‌های سازمان فعلی است (Florian, 2018) که محور تمامی نظریه‌های سازمانی بوده و در معانی مختلف سازمان معقول، عدم کارایی سازمان، جامعه نوین، تشریفات زائد (گل، ۱۳۸۰)، مدیریت عمومی نو (Florian, 2018) و دولت باز به کار گرفته می‌شود که به عنوان یک عامل سیاسی بر فساد تأثیر دارد. مطالعات نشان می‌دهد بین میزان فساد، مردم‌سالاری و سطح توسعه‌یافتگی رابطه وجود دارد؛ هرچه سطح توسعه‌یافتگی بالاتر و میزان دخالت و مشارکت مردم در تعیین سرنوشت و نحوه مدیریت جامعه بیشتر باشد، به همان نسبت فساد قابلیت بروز کمتری می‌یابد. اگرچه فساد در جوامع دارای آزادی مطبوعات نیز وجود دارد، اما باید گفت آزادی مطبوعات و مردم‌سالاری این تضمین را می‌دهد که در صورت وقوع، فساد پنهان نمی‌ماند؛ از این رو این افشاگری‌ها می‌تواند از رشد و گسترش فساد جلوگیری کند (دهمرده و همکاران، ۱۳۹۱).

پیشینه تجربی

با توجه به بررسی منابع مختلف با استفاده از کلیدواژه‌های «فساد»، «اندازه دولت»، «بوروکراسی»، از طریق پایگاه داده‌های مختلف^۱، این نتیجه حاصل شد که موضوع «تحلیل نقش تعدیلگر کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی در کشورهای در حال توسعه» هنوز موضوعی بسیار جدید و کاملاً نوآورانه بوده و پژوهش‌های خیلی کمی در این باب انجام شده است و اکثر پژوهش‌های انجام شده با این جامعیت به موضوع مورد نظر نپرداخته‌اند. در مطالعات خارجی نیز مطالعات انگشت‌شماری در این حوزه انجام شده است و اکثر پژوهش‌ها در حوزه فساد اقتصادی کشورها هستند. از این رو توجه به این موضوع می‌تواند باب جدیدی در حوزه مورد مطالعه باز کند. جدول زیر نزدیک‌ترین پژوهش‌های انجام شده در این حوزه را نشان داده است:

جدول ۱: بررسی پیشینه نظری موضوع

منبع	موضوع	نتیجه‌گیری
علوی و همکاران (۱۳۹۷)	مطالعه‌ی ریشه‌های فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران	این پژوهش از طریق روش فراتحلیل یک‌صد مقاله معتبر خارجی، نظرجویی از جامعه خبرگان موضوعی و استفاده از روش کمی رگرسیون درصد شناسایی ریشه‌های فساد اداری ایران طی یک دوره شانزده‌ساله برآمد. نتایج حاصل از یافته‌های فرضیه‌های پژوهش نشان داد برقراری دموکراسی و بهبود کیفیت بوروکراسی، فساد را در بازه زمانی مطالعه کاهش داده ولی کاهش اندازه دولت، کاهش درآمدهای نفتی دولت، افزایش حاکمیت قانون و افزایش توسعه انسانی بر کاهش فساد اداری مؤثر نبوده است.
دهمرد و همکاران (۱۳۹۱)	بررسی اثر اندازه دولت بر فساد؛ با تأکید بر نقش دموکراسی در منطقه منا	این پژوهش با هدف شناسایی پدیده فساد و شناسایی وابستگی فساد با برخی از متغیرهای اقتصادی و سیاسی از جمله دموکراسی انجام شده است. این پژوهش با استفاده از رویکرد داده‌های تابلویی، طی سال‌های (۲۰۰۳-۲۰۱۰) با توجه به نقش دموکراسی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که گسترش اندازه دولت، یا پایین بودن سطح دموکراسی می‌تواند سطح فساد در منطقه را افزایش دهد. همچنین اثر تعاملی اندازه دولت و دموکراسی بر فساد، گویای این مطلب بود که با کاهش یافتن میزان دموکراسی، اندازه بزرگ‌تر دولت، میزان فساد را می‌تواند کاهش دهد.
قادری (۱۳۸۸)	فساد اداری در ایران؛ تحلیلی جامعه‌شناختی	در این مطالعه سعی شده است علل و عوامل مؤثر در شکل‌گیری و گسترش فساد اداری، رابطه نظام اقتصادی اجتماعی و سیاسی با فساد اداری، پیامدهای وجود و استمرار فساد اداری و سرانجام ارائه راه‌کارهای مناسب برای مقابله با این پدیده مورد بررسی و مذاقه علمی واقع شود. روش تحقیق به کار گرفته شده در نوشتار روش اسنادی بود که بر اساس مطالعه و بررسی کتب و آثار موجود مسئله حاضر مورد تبیین واقع شد. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که فساد معلول عوامل متعدد و گسترده‌ای بود، به گونه‌ای که عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اداری از جمله عوامل مهم این پدیده تشخیص داده شدند.

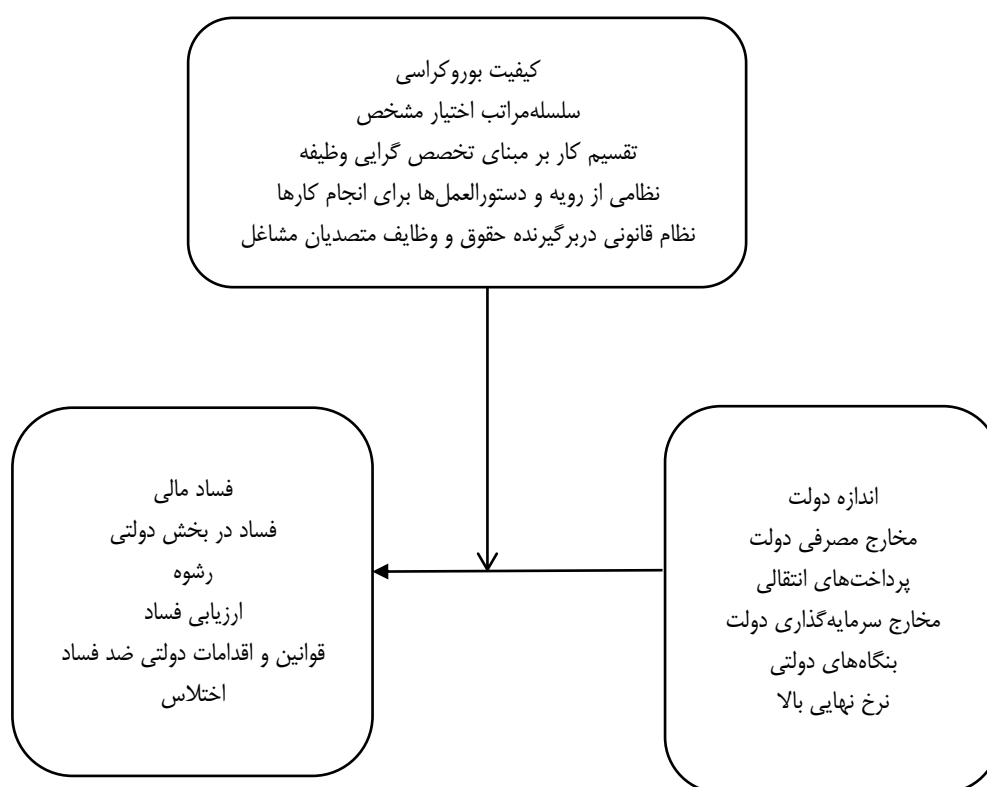
ادامه جدول ۱: بررسی پیشینه نظری موضوع

منبع	موضوع	نتیجه‌گیری
اوشلین ^۱ و همکاران (۲۰۲۱)	اندازه دولت و بوروکراسی‌های فاسد	این مطالعه با هدف بررسی رابطه بین اندازه دولت و بوروکراسی‌های فاسد در کشورهای درحال توسعه انجام شده است. داده‌های مورد نیاز از طریق مستندات موجود در کشورها جمع‌آوری شده و نتایج نشان داد، با بزرگ‌تر شدن اندازه دولت فسادهای بوروکراتیک افزایش یافته که این موضوع منجر به ایجاد فسادهای مالی و اقتصادی خواهد بود.
یامشکو ^۲ و همکاران (۲۰۱۷)	دولت و فساد	این پژوهشگران در پژوهشی تحت عنوان دولت و فساد، با استفاده از داده‌های مربوط به بخش دولت و ادراک فساد برای ۷۲ کشور جهان به این نتیجه دست یافتند که علی‌رغم این مفهوم که هرچه کشورها کوچک‌تر در نتیجه فساد نیز کمتر است، ولی نتایج این فرضیه را رد کرده و در رابطه با فرضیه‌های کلی‌تر، می‌توان نشان داد که یک اندازه مطلوب از استخدام بخش عمومی مطابق با بالاترین میزان سرمایه این مدل دارای چندین پیام است: اندازه‌های بهینه پایین‌تر دولت‌ها برای کشورهای کارآفرین و اندازه‌های بالاتر برای سرمایه‌های سنگین در نتیجه نمی‌توان انتظار داشت هر چه کشورها کوچک‌تر انتظار فساد کمتری روبه‌رو باشیم.
کوترا ^۳ و همکاران (۲۰۱۰)	بررسی رابطه بین فساد و اندازه دولت: نقش دموکراسی	پژوهشگران در این مطالعه به بررسی اثر اندازه دولت روی فساد با توجه به نقش دموکراسی طی دوره زمانی ۲۰۰۸-۱۹۹۵ پرداختند. نتایج برآورد حاکی از آن بود؛ در کشورهای غیردموکراتیک افزایش در اندازه دولت منجر به فساد می‌شود. در صورتی که دموکراسی به میزان کافی باشد افزایش در اندازه دولت منجر به فساد نخواهد شد.

1. Oechslin
2. Yamshchikov
3. Kotera

با توجه به مباحث ذکر شده و بررسی پیشینه پژوهش، وجود ارتباط بین اندازه دولت، فساد مالی و کیفیت بوروکراسی نیازمند مطالعه و بررسی‌های فراوان بوده؛ از این رو مدل مفهومی پژوهش به صورت شکل زیر احصا می‌شود:

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر روش، یک پژوهش توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف، پژوهشی کاربردی است. متغیرهایی که در این پژوهش بررسی شده‌اند شامل متغیر اندازه دولت به عنوان متغیر مستقل، متغیر فساد مالی به عنوان متغیر وابسته و متغیر کیفیت بوروکراسی به عنوان متغیر تعدیل‌گر است. در این راستا به منظور ارزیابی اثر کیفیت بوروکراسی بر رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی از داده‌های ترکیبی سالانه برای ۱۱۸ کشور درحال توسعه در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا

۲۰۱۷ استفاده شده است. استفاده از داده‌های ترکیبی این امکان را به ما می‌دهد که پویایی تغییرات را نیز مطالعه کنیم. آمار و اطلاعات داده‌ها از بانک اطلاعات آماری شاخص توسعه جهانی^۱ و بانک جهانی^۲ و سازمان شفافیت بین‌المللی^۳ و مؤسسه فریزر^۴ جمع‌آوری شده است و در جدول ۲ متغیرهای مورد استفاده به همراه محتوا و منابع آن‌ها ذکر شده است. روش تجزیه و تحلیل داده‌های این تحقیق به صورت داده‌های تلفیقی طی دوره ۲۰۱۷-۲۰۰۲ است. برای برآورد پارامترها از روش حداقل مربعات تعمیم‌یافته (GLS) استفاده شده است. به منظور تخمین مدل لازم است ابتدا نوع روش تخمین پانل دیتا معین شود. برای این منظور ابتدا آماره F لیمر برای تعیین عرض از مبدأ منفرد یا چندگانه مورد استفاده قرار می‌گیرد و پس از آن با استفاده از آماره هاسمن این فرضیه آزمون می‌شود که کدام یک از روش‌های اثرات ثابت یا تصادفی برای برآورد مدل مناسب‌تر است.

جدول ۲: متغیرهای مورد مطالعه

متغیر	شاخص	منبع
فساد مالی	شاخص ادراک فساد	سازمان شفافیت بین‌المللی
کیفیت بوروکراسی	شاخص کیفیت مقررات و قوانین (یکی از شاخص‌های حکمرانی خوب)	شاخص توسعه جهانی
اندازه دولت	شاخص مخارج نهایی دولت به تولید ناخالص داخلی (سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری دولت)	شاخص توسعه جهانی
آزادی اقتصادی	شاخص آزادی اقتصادی	مؤسسه فریزر
درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	شاخص درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	شاخص توسعه جهانی

فساد مالی و شاخص‌های اندازه‌گیری

شاخص فساد مالی از سال ۱۹۹۶ هر ساله توسط سازمان شفافیت بین‌المللی^۵ منتشر می‌شود. تفسیر این رتبه‌بندی این‌گونه است که نمره ۱۰ به معنای عدم فساد است و نمره صفر به معنای حداکثر فساد است. به طور کلی کشورهای که نمره آن‌ها کمتر از ۵ است، دارای مشکلات جدی

1. World Development Index
2. World bank
3. World Transparency Organization
4. Fraser Institute
5. <https://www.transparency.org/en/cpi/2016/index/fin>

در زمینه فساد هستند (دهمرده و همکاران، ۱۳۹۱؛ Transparency International Organization, 2016). جدول زیر ابعاد و شاخص‌های فساد را نمایش می‌دهد:

جدول ۳: مدل عملیاتی فساد مالی

مفهوم	ابعاد	شاخص‌ها
شاخص فساد مالی	فساد در بخش دولتی	استفاده مقامات دولتی در شعبات اجرایی، قضایی، پلیس و ارتش از بخش دولتی و مجلس قانون‌گذاری از بخش دولتی
	رشوه	پذیرش رشوه توسط کارمندان و سیاست‌گذاران دولتی، در واردات و صادرات، در خدمات دولتی، در پرداخت مالیات سالانه، در اعطای قراردادهای عمومی و در دستیابی به تصمیمات قضایی
	ارزیابی فساد	ارزیابی فساد و ارزیابی پیامدهای فساد
	قوانین و اقدامات دولتی ضد فساد	اقدامات دولت علیه فساد، قوانین کافی در افشای مالی، انتشار قراردادها توسط دولت، فرایند قانونی و محاکمه فساد مقامات دولتی
	اختلاس	رویه‌های روشن در راستای تخصیص و استفاده از وجوه عمومی، اختلاس وجوه عمومی توسط وزرا برای اهداف خصوصی، وجوه خاصی بدون پاسخگویی، سوءاستفاده از منابع عمومی، وجود رسیدگی مستقل منافع عمومی، وجود قوه قضاییه مستقل به منظور محاکمه مقامات دولتی

Transparency International Organization, (2016)

اندازه دولت و شاخص‌های اندازه‌گیری

اندازه دولت به صورت مخارج نهایی مصرفی دولت به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی است که مشابه روش هیتگر^۱ (۲۰۰۱) مخارج دولت به دو دسته مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری تفکیک شده است. داده‌های این شاخص از شاخص بانک جهانی تهیه شده است. (World Bank, 2016)

$$SIZE = \frac{\text{مخارج نهایی مصرفی دولت}}{GDP} \times 100$$

جدول زیر ابعاد و شاخص‌های اندازه دولت را نمایش می‌دهد:

1 Heitger

جدول ۴: مدل عملیاتی اندازه دولت

شاخص‌ها	مفهوم
سهام مخارج دولت، سهم سرمایه‌گذاری دولت	شاخص اندازه دولت

World bank, (2016)

بوروکراسی و شاخص‌های اندازه‌گیری

شاخص بوروکراسی که در این مطالعه مورد استفاده قرار گرفته است، تلاش سه تن از محققان بانک جهانی به نام‌های دانیل کافمن، آرت کرای و پابلو زویدو لوباتون^۱ است که یافته‌های مؤسسات مختلف بین‌المللی پیرامون وضعیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها را با یکدیگر ادغام کرده و شاخص‌های کلی تحت عنوان شاخص‌های حکمرانی را معرفی نموده‌اند. کیفیت بوروکراسی به عنوان یکی از شاخص‌های حکمرانی خوب (کیفیت مقررات و قوانین) در نظر گرفته شده است که هر ساله توسط بانک جهانی تهیه شده و به صورت ۲.۵- (بدترین حالت) تا ۲.۵ (بهترین حالت) رتبه‌بندی می‌شوند و مقدار بیشتر بیانگر کیفیت بوروکراسی بالاتر است (World bank, 2016). جدول ۵ ابعاد و شاخص‌های کیفیت بوروکراسی را نمایش می‌دهد:

جدول ۵: مدل عملیاتی کیفیت بوروکراسی

شاخص‌ها	ابعاد	مفهوم
نظارت و کنترل هر عضو به وسیله مافوق، مسئولیت‌های هر عضو در برابر مافوق	سلسله‌مراتب اختیار مشخص	شاخص کیفیت بوروکراسی
تقسیم کار، شناختن نقش‌های سازمانی، شرح وظایف، شرایط احراز پست، شرایط داشتن تخصص، شرایط داشتن شایستگی و صلاحیت حرفه‌ای	تقسیم کار بر مبنای تخصص گزایی وظیفه	
حاکمیت قانون، جایگزینی روابط به جای ضوابط، شکاف بین قدرت سیاسی و اقتصادی، مناسبات اجتماعی قوی دولت	نظامی از رویه و دستورالعمل‌ها برای انجام کارها	
پاداش‌ها و دستمزدها، پاداش‌های شغلی بلندمدت	نظام قانونی دربرگیرنده حقوق و وظایف متصدیان مشاغل	

World bank, (2016)

1 <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0038132>

در این مطالعه محققان برای اندازه‌گیری متغیرهای فساد از عوامل و متغیرهای متفاوتی استفاده کرده‌اند تا معنادار بودن آن‌ها را آزمون کنند؛ اما با این حال در خصوص عوامل تعیین‌کننده فساد اتفاق نظری وجود ندارد. اولین متغیر تأثیرگذار بر فساد، آزادی اقتصادی است که تأثیر قابل توجهی بر آن دارد. علاوه بر آن شلتون (۲۰۰۷) سهم جمعیت زیر ۱۵ ساله را به عنوان متغیر ابزاری در تخمین مدل به کار برده است که در این پژوهش نیز به عنوان متغیری ابزاری برای پیش‌بینی رابطه بین متغیرها استفاده شده است (Kotera et al., 2010: 4)

آزادی اقتصادی

شاخص آزادی اقتصادی هریتیج با استفاده از حدود ۵۰ متغیر مستقل اقتصادی که در ۱۰ شاخص دسته‌بندی شده‌اند محاسبه و ارائه می‌شود. علاوه بر این، شاخص آزادی اقتصادی توسط مؤسسه فریزر نیز تهیه می‌شود که شامل ۵ مقوله اندازه دولت^۱، ساختار قانونی و امنیت حقوق مالکیت^۲، دسترسی به پول سالم^۳، آزادی تجارت بین‌المللی^۴، تنظیم قوانین و مقررات^۵ بازارهای اعتباری، کسب‌وکار است. این شاخص از ۰ تا ۱۰ رتبه‌بندی شده است که عدد صفر نشان‌دهنده حداقل و عدد ۱۰ نشانگر حداکثر آزادی است و مؤلفه‌های اساسی در ایجاد شاخص دارای وزن یکسانی هستند (Fraser Institute, 2016). در این مقاله از شاخص آزادی اقتصادی مؤسسه فریزر^۶ استفاده شده است.

درصد جمعیت زیر ۱۵ سال

همان‌طور که اشاره شد؛ در این مطالعه محققان برای اندازه‌گیری متغیرهای فساد، از عوامل و متغیرهای متفاوتی استفاده نموده‌اند تا معنادار بودن آن‌ها را آزمون کنند. اما با این حال در خصوص عوامل تعیین‌کننده فساد اتفاق نظری وجود ندارد. اولین متغیر تأثیرگذار بر فساد، آزادی اقتصادی است که تأثیر قابل توجهی بر آن دارد. علاوه بر آن شلتون (۲۰۰۷) سهم جمعیت زیر ۱۵ ساله را به عنوان متغیر ابزاری در تخمین مدل به کار برده است که در این پژوهش نیز به عنوان متغیری ابزاری برای پیش‌بینی رابطه بین متغیرها استفاده شده است و داده‌های آن از

1. Size of government
2. Legal system and property rights
3. Sound money
4. Freedom to trade internationally
5. Regulation
6. Fraser Institute, <http://www.freetheworld.com/papers.html>.

شاخص توسعه جهانی تهیه شده است (World bank, 2016).^۱

اندازه دولت و فساد مالی

برای بررسی نقش اندازه دولت بر فساد مالی از الگوی به کاررفته در مطالعه دهمرده و همکاران (۱۳۹۱)، فیض پور و رضانی (۱۳۹۶) و مدل گو^۲ و همکاران (۲۰۱۰) استفاده می‌کنیم و سپس برای اثر کیفیت بوروکراسی بر رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی مدل اصلی را بسط می‌دهیم.

$$CPI_{it} = B_0 + B_1 GOV_{sit} + B_2 Brouc_{it} + e_{it} \quad \text{مدل (۱)}$$

$$EPI_{it} = B_0 + B_1 GOV_{sit} + B_2 Brouc_{it} + B_3 Z_{it} + e_{it} \quad \text{مدل (۲)}$$

$$EPI_{it} = B_0 + B_1 GOV_{it} + B_2 Brouc_{it} + B_3 GOV_{sit} * Brouc_{it} + e_{it} \quad \text{مدل (۳)}$$

$$EPI_{it} = B_0 + B_1 GOV_{it} + B_2 Brouc_{it} + B_3 GOV_{sit} * Brouc_{it} + B_4 Z_{it} + e_{it} \quad \text{مدل (۴)}$$

در معادله فوق:

Z_{it} = متغیرهای کنترلی که شامل (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) است.

CPI_{it} = متغیر وابسته که شامل فساد مالی است.

GOV_{sit} = متغیر مستقل که شامل اندازه دولت است.

$Brouc_{it}$ = متغیر مستقل که شامل کیفیت بوروکراسی است.

$GOV_{sit} * Brouc_{it}$ = متغیر تعدیلگر که شامل ضرب تعاملی کیفیت بوروکراسی و اندازه دولت است.

e_i = خطای تصادفی

اندیس i بیانگر کشور و اندیس t نشان‌دهنده سال

برای آزمون فرضیه‌های پژوهش به ترتیب از مدل شماره ۱ تا ۴ به شرح زیر بهره گرفته خواهد شد. در این مدل اگر ضرایب β_i (ضرایب مربوط به متغیرهای مستقل) در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنی‌دار باشد، به ترتیب فرضیه‌های پژوهش مورد تأیید قرار خواهد گرفت. با توجه به تحقیق کوترا و همکاران^۳ (۲۰۱۰)، یامشکو^۴ و همکاران (۲۰۱۷)، مگتولیس و پوکویز^۵ (۲۰۱۷) ضریب مربوط به متغیر اندازه دولت منفی است. تأثیر اندازه دولت بر فساد به توسعه‌یافتگی یا

1 <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS>

2 Kotera Go

3 Kotera

4 Yamshchikov

5 Magtulis & Poquiz

توسعه نیافتگی کشورها بستگی دارد. به گونه‌ای که با افزایش اندازه دولت در کشورهای توسعه یافته فساد کاهش می‌یابد؛ اما در کشورهای در حال توسعه فساد نیز افزایش می‌یابد. همچنین با توجه به تحقیقات (احمد^۱ و همکاران، ۲۰۱۳)، برون‌تی و ودر^۲ (۲۰۰۳) و ون ریجکگم و ودر^۳ (۱۹۹۷) ضریب مربوط به کیفیت بوروکراسی مثبت است؛ یعنی با افزایش کیفیت بوروکراسی شاخص ادراک فساد افزایش و در واقع فساد مالی کاهش می‌یابد.

یافته‌های پژوهش

آزمون‌های انجام شده برای برآورد و تخمین مدل

بعد از تصریح مدل، با کمک داده‌های جمع‌آوری شده آزمون‌های لازم انجام می‌شود و به دنبال آن برآورد پارامترهای فرم تبعی ارائه می‌گردد.

آزمون F لیمر

در روش داده‌های ترکیبی با لحاظ کردن ناهمگنی در مقاطع، تورش برآورد و هم‌خطی کاهش می‌یابد و کارایی، درجه آزادی و تغییرپذیری را افزایش می‌دهد. همچنین در روش داده‌های ترکیبی مدل‌های پیچیده‌تری قابل بررسی است و اثرات بهتر تشخیص و اندازه‌گیری می‌شوند. برای انتخاب مسئله ناهمگنی واحدها می‌توان از f لیمر کمک گرفت. در صورت تأیید ناهمگنی واحدها، الگو از طریق داده‌های پانل برآورد می‌شود و در غیر این صورت از روش pooling data برآورد می‌شود. فرضیه صفر به معنای تلفیقی بودن داده‌ها و فرضیه یک نشان‌دهنده تابلویی بودن داده‌ها است (کاشانی پور و همکاران، ۱۳۹۶).

داده‌ها تلفیقی اند. $H_0 =$

داده‌ها تابلویی اند. $H_1 =$

جدول ۶. نتایج آزمون f لیمر برای مدل تحقیق

مدل (۴)	مدل (۳)	مدل (۲)	مدل (۱)		
۲۹/۵۸۸	۲۹/۶۱۲	۲۹/۶۳۸	۲۹/۶۰۳	آماره	F لیمر
۹۷/۱۱۰	۱۰۳/۱۲۰	۹۷/۱۱۰	۱۰۳/۱۲۰	درجه آزادی	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معناداری	

1 Ahmadov

2 Brunetti and Weder.

3 Van Rijckeghem & Weder

جدول ۶ نشان می‌دهد که سطح معناداری برای هر ۴ مدل کمتر از ۰/۰۵ است بنابراین فرضیه صفر رد شده و باید مدل به صورت تابلویی تخمین زده شود.

جدول ۷. نتایج آزمون f لیمر برای مدل تحقیق در حضور ابعاد اندازه دولت

مدل (۴)	مدل (۳)	مدل (۲)	مدل (۱)		
۲۹/۲۷۰	۲۹/۰۶۶	۲۹/۴۱۹	۲۹/۲۷۴	آماره	F لیمر
۹۷/۱۰۹	۱۰۳/۱۱۹	۹۷/۱۰۹	۱۰۳/۱۲۰	درجه آزادی	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معناداری	

جدول ۷ نشان می‌دهد که سطح معناداری برای هر ۴ مدل کمتر از ۰/۰۵ است فرضیه صفر رد شده و باید مدل به صورت تابلویی تخمین زده شود.

آزمون هاسمن

پس از اینکه با توجه به نتیجه آزمون F لیمر مشخص شد که باید از روش پنل دیتا برای تخمین مدل تصریح شده استفاده شود، در مرحله بعد، برای پاسخ به اینکه آیا تفاوت در عرض از مبدأ واحدهای مقطعی به طور ثابت عمل می‌کند یا اینکه عملکردهای تصادفی می‌توانند این اختلاف بین واحدها را به طور واضح‌تری بیان کنند، از آزمون هاسمن استفاده می‌شود. آزمون هاسمن^۱ برای تعیین استفاده از مدل اثر ثابت در مقابل مدل اثر تصادفی انجام می‌شود. آزمون هاسمن بر پایه وجود یا عدم وجود ارتباط بین خطای رگرسیون تخمین زده شده و متغیرهای مستقل مدل شکل گرفته است. اگر چنین ارتباطی وجود داشته باشد، مدل اثر تصادفی و اگر این ارتباط وجود نداشته باشد، مدل اثر ثابت کاربرد خواهد داشت. فرضیه صفر اثرات تصادفی و فرضیه یک اثرات ثابت را نشان می‌دهد.

H_0 = اثرات تصادفی

H_1 = اثرات ثابت

جدول ۸. نتایج آزمون هاسمن برای مدل تحقیق

مدل (۴)	مدل (۳)	مدل (۲)	مدل (۱)		
۳۷/۷۰۳	۴۶/۳۲۳	۳۹/۶۲۷	۳۶/۵۱۰	آماره کای دو	هاسمن
۵	۳	۴	۲	درجه آزادی	
۰/۰۲۰	۰/۰۰۶	۰/۰۱۲	۰/۰۲۲	سطح معناداری	

جدول ۸ نشان می‌دهد که سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است، بنابراین فرضیه صفر پذیرفته شده و باید مدل به صورت اثرات ثابت تخمین زده شود

جدول ۹. نتایج آزمون هاسمن برای مدل تحقیق در حضور ابعاد اندازه دولت

مدل (۴)	مدل (۳)	مدل (۲)	مدل (۱)		
۴۴/۶۴۰	۳۴/۷۹۰	۴۷/۰۱۱	۱۹/۹۲	آماره کای دو	هاسمن
۷	۵	۵	۳	درجه آزادی	
۰/۰۰۴	۰/۰۲۴	۰/۰۰۳	۰/۰۳۴	سطح معناداری	

جدول ۹ نشان می‌دهد که سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است، بنابراین فرضیه صفر پذیرفته شده و باید مدل به صورت اثرات ثابت تخمین زده شود.

تصریح مدل و آزمون فرضیه‌های پژوهش

برای تخمین مدل از روش اثرات ثابت با الگوی GLS استفاده شده است. نتایج تخمین مدل پژوهش با الگوی اثرات ثابت در جداول زیر آورده شده است.

جدول ۱۰. نتایج تخمین مدل‌های پژوهش با الگوی اثرات ثابت با استفاده از GLS

سطح معناداری	آماره t	خطای استاندارد	ضرایب	متغیر	
۰/۰۲۳	۳/۱۹۰-	۰/۱۱۰	-۰/۳۵۱	اندازه دولت	مدل (۱)
۰/۰۰۰	۵/۸۰۱	۰/۱۲۱	۰/۷۰۲	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۰۰	۲۰/۹۵۰	۰/۹۷۵	۲۰/۴۳۵	ضریب ثابت	
R2=0.69 f-statistic=22.008 Durbin-watson stat= 2.024 prob=0.000					

ادامه جدول ۱۰. نتایج تخمین مدل‌های پژوهش با الگوی اثرات ثابت با استفاده از GLS

سطح معناداری	آماره t	خطای استاندارد	ضرایب	متغیر	
۰/۰۲۶	-۳/۴۴۳	۰/۱۰۶	-۰/۳۶۵	اندازه دولت	مدل (۲)
۰/۰۴	۶/۶۴۰	۰/۱۱۹	۰/۷۹۱	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۳۸	۲/۴۲۶	۰/۰۸۹	۰/۲۱۶	آزادی اقتصادی	
۰/۰۴۰	۲/۳۸۰	۰/۰۶۳	۰/۱۵۰	درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	
۰/۰۰۰	۶/۷۷۹	۳/۵۰۰	۲۳/۷۳۲	ضریب ثابت	
R2=0.70 f-statistic=21.576 Durbin-watson stat= 2.051 prob=0.000					
۰/۰۲۰	-۳/۶۶۹	۰/۱۰۹	-۰/۴۰۰	اندازه دولت	مدل (۳)
۰/۰۰۰	۸.۴۸۶	۰/۹۶	۰/۸۱۳	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۰۰	۲.۳۸۶	۰/۰۸۸	۰/۲۱۰	کیفیت بوروکراسی*اندازه دولت	
۰/۰۰۰	14.378	۱/۴۱۴	۲۰/۳۳۳	ضریب ثابت	
R2=0.69 f-statistic=21.890 Durbin-watson stat= 2.022 prob=0.000					
۰/۰۰۰	-۵/۲۸۲	۰/۰۷۸	-۰/۴۱۲	اندازه دولت	مدل (۴)
۰/۰۰۰	۱۰/۷۷۶	۰/۰۷۶	۰/۸۱۹	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۰۰	۲/۴۳۳	۰/۰۹۰	۰/۲۱۹	کیفیت بوروکراسی*اندازه دولت	
۰/۰۳۷	۲/۵۶۴	۰/۰۸۵	۰/۲۱۸	آزادی اقتصادی	
۰/۰۳۲	۳/۳۲۳	۰/۰۷۱	۰/۱۶۵	درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	
۰/۰۰۰	۶/۲۷۱	۳/۷۵۶	۲۳/۵۵۷	ضریب ثابت	
R2=0.70 f-statistic=21.356 Durbin-watson stat= 2.051 prob=0.000					

تمامی متغیرها در سطح خطای ۰/۰۵ درصد معنادار می‌باشند.

جدول ۱۱. نتایج تخمین مدل پژوهش در حضور ابعاد اندازه دولت با الگوی اثرات ثابت با استفاده از

GLS

سطح معناداری	t آماره	خطای استاندارد	ضرایب	متغیر	
۰/۰۲۷	-۳/۳۳۳	۰/۱۰۵	-۰/۳۵۰	مخارج مصرفی	مدل (۱)
۰/۰۲۹	-۳/۲۱۰	۰/۱۰۰	-۰/۳۲۱	سرمایه‌گذاری دولت	
۰/۰۰۰	۵/۳۷۹	۰/۱۴۵	۰/۷۸۰	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۰۰	۱۸/۵۵۲	۱/۰۸۹۲	۲۰/۲۰۸	ضریب ثابت	
R2=0.69 f-statistic=21.910 Durbin-watson stat= 2.025 prob=0.000					
۰/۰۱۹	-۳/۳۸۳	۰/۱۰۷	-۰/۳۶۲	مخارج مصرفی	مدل (۲)
۰/۰۲۵	-۳/۳۶۷	۰/۰۹۸	-۰/۳۳۰	سرمایه‌گذاری دولت	
۰/۰۰۰	۵/۲۴۵	۰/۱۵۱	۰/۷۹۲	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۳۹	۲/۳۵۹	۰/۰۸۹	۰/۲۱۰	آزادی اقتصادی	
۰/۰۴۳	۲/۲۶۱	۰/۰۶۵	۰/۱۴۷	درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	
۰/۰۰۰	۶/۴۷۴	۳/۷۰۹	۲۴/۰۱۸	ضریب ثابت	
R2=0.70 f-statistic=21.164 Durbin-watson stat= 2.056 prob=0.000					
۰/۰۱۴	-۳/۴۰۹	۰/۱۱۰	-۰/۳۷۵	مخارج مصرفی	مدل (۳)
۰/۰۱۹	-۳/۳۷۶	۰/۱۰۱	-۰/۳۴۱	سرمایه‌گذاری دولت	
۰/۰۰۰	۵/۱۰۱	۰/۱۵۷	۰/۸۰۱	کیفیت بوروکراسی	
۰/۰۴۰	۲/۳۳۶	۰/۰۹۰	۰/۲۱۳	کیفیت بوروکراسی*مخارج مصرفی	
۰/۰۳۷	۲/۴۰۰	۰/۰۸۵	۰/۲۰۴	کیفیت بوروکراسی*سرمایه‌گذاری دولت	
۰/۰۰۰	۱۲/۲۵۹	۱/۶۶۷	۲۰/۴۳۸	ضریب ثابت	
R2=0.69 f-statistic=21.710 Durbin-watson stat= 2.026 prob=0.000					

ادامه جدول ۱۱. نتایج تخمین مدل پژوهش در حضور ابعاد اندازه دولت با الگوی اثرات ثابت با استفاده از GLS

متغیر	ضرایب	خطای استاندارد	t آماره	سطح معناداری
مخارج مصرفی	-۰/۳۸۲	۰/۱۱۴	-۳.۳۵۰	۰/۰۱۵
سرمایه‌گذاری دولت	-۰/۳۴۸	۰/۱۰۲	-۳.۴۱۱	۰/۰۱۲
کیفیت بوروکراسی	۰/۸۱۲	۰/۱۶۱	۵.۰۴۳	۰/۰۰۰
کیفیت بوروکراسی*مخارج مصرفی	۰/۲۲۱	۰/۰۹۲	۲.۴۰۲	۰/۰۳۶
کیفیت بوروکراسی*سرمایه‌گذاری دولت	۰/۲۱۰	۰/۰۷۷	۲.۷۲۷	۰/۰۲۹
آزادی اقتصادی	-۰/۲۱۴	۰/۰۸۸	-۲.۴۳۱	۰/۰۳۲
درصد جمعیت زیر ۱۵ سال	۰/۱۵۱	۰/۰۶۷	۲.۲۵۳	۰/۰۴۳
ضریب ثابت	۲۳/۹۲۶	۳/۹۲۳	۶/۰۹۸	۰/۰۰۰
R2=0.71 f-statistic=21.193 Durbin-watson stat= 2.049 prob=0.000				

آزمون فرضیه اول: «اندازه دولت بر فساد مالی تأثیر دارد.»

در این مطالعه برای آزمون فرضیه‌ها از نرم‌افزار Eviews 8.1 بهره گرفته شده است. با توجه به جدول ۹ در بررسی فرضیه اول مبنی بر تأثیر اندازه دولت بر فساد مالی نتایج مدل اول با حضور متغیر کیفیت بوروکراسی و اندازه دولت ضریب تعیین ۰/۶۹ محاسبه شد که بیانگر این است متغیرهای کیفیت بوروکراسی و اندازه دولت می‌توانند ۶۹٪ فساد مالی را تبیین کنند؛ اما انتظار می‌رود به غیر از متغیرهای کیفیت بوروکراسی و اندازه دولت متغیرهای دیگر نیز در تبیین فساد مالی نقش داشته باشند. در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال این ضریب به ۰/۷۰ افزایش یافت؛ به عبارت دیگر هر چهار متغیر فوق ۷۰٪ قابلیت تبیین فساد مالی را دارند. اما برای تقویت رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی از متغیر تعدیل‌گر کیفیت بوروکراسی*اندازه دولت در مدل (۳) استفاده شد که ضریب تعیین در مدل (۳) نسبت به دو مدل دیگر افزایش یافت. این موضوع نشان می‌دهد که متغیر تعدیل‌گر توانسته رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی را تقویت کند و این تبیین را افزایش دهد. در نهایت در مدل (۴) با حضور متغیرهای کنترلی اضافه شده به مدل (۳) این ضریب باز هم افزایش یافت و به ۰/۷۱

رسید.

با توجه به جدول ۱۰ در مدل (۱) ضریب اندازه دولت -0.351 به دست آمد که در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) این ضریب به -0.365 رسید. در مقایسه ضریب اندازه دولت در مدل (۱) و مدل (۲) می‌توان بیان کرد که با توجه به مطالعات انجام‌شده آزادی اقتصادی (صادقی و همکاران، ۱۳۹۰) شلتون (۲۰۰۷) سهم جمعیت زیر ۱۵ سال را به عنوان متغیر ابزاری در تخمین مدل به کاربرد. در نتیجه درصد جمعیت زیر ۱۵ سال بر اندازه دولت (کیهانی حکمت، ۱۳۸۲) تأثیر دارد. پس انتظار می‌رود که متغیرهای کنترلی بر ضریب اندازه دولت تأثیرگذار باشند. در مقایسه مدل (۳) و مدل (۴) می‌توان بیان کرد که در مدل (۳) متغیر تعدیل‌گر به مدل (۱) اضافه شد. نتایج در مدل (۳) نشان می‌دهد که ضریب اندازه دولت تغییر چشمگیر نسبت به مدل (۱) داشت. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که متغیر کیفیت بوروکراسی* اندازه دولت باعث تقویت ضریب اندازه دولت می‌شود که در مدل (۴) این ضریب باز هم با ورود متغیرهای کنترلی افزایش یافت.

با توجه به جدول ۱۱ ضریب ابعاد اندازه دولت بررسی شد؛ به طوری که مخارج مصرفی در مدل (۱) -0.350 به دست آمد که در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) این ضریب به -0.362 رسید. در مقایسه مدل (۳) و مدل (۴) می‌توان بیان کرد که در مدل (۳) متغیر تعدیل‌گر به مدل (۱) اضافه شد. نتایج در مدل (۳) نشان می‌دهد که ضریب مخارج مصرفی تغییر چشمگیر نسبت به مدل (۱) داشت. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که متغیر کیفیت بوروکراسی* مخارج مصرفی باعث تقویت ضریب مخارج مصرفی می‌شود که در مدل (۴) این ضریب باز هم با ورود متغیرهای کنترلی افزایش یافت.

با توجه به جدول ۱۱ ضریب ابعاد اندازه دولت بررسی شد به طوری که سرمایه‌گذاری دولت در مدل (۱) -0.321 به دست آمد که در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) این ضریب به -0.330 رسید. در مقایسه مدل (۳) و مدل (۴) می‌توان بیان کرد که در مدل (۳) متغیر تعدیل‌گر به مدل (۱) اضافه شد. نتایج در مدل (۳) نشان می‌دهد که ضریب سرمایه‌گذاری دولت تغییر چشمگیر نسبت به مدل (۱) داشت. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که متغیر کیفیت بوروکراسی* سرمایه‌گذاری دولت باعث تقویت ضریب سرمایه‌گذاری دولت می‌شود که در مدل (۴) این ضریب باز هم با ورود متغیرهای کنترلی افزایش یافت.

به طور کلی ضریب اندازه دولت در تمامی مدل‌ها دارای علامت منفی است؛ به این معنا که با افزایش اندازه دولت فساد مالی (شاخص ادراک فساد) افزایش (کاهش) می‌یابد و همچنین در

مدل (۴) ضریب اندازه دولت نسبت به مدل‌های دیگر بزرگ‌تر است.

به طور کلی ضریب مخارج مصرفی در تمامی مدل‌ها دارای علامت منفی است؛ به این معنا که با افزایش مخارج مصرفی فساد مالی (شاخص ادراک فساد) افزایش (کاهش) می‌یابد و همچنین در مدل (۴) ضریب اندازه دولت نسبت به مدل‌های دیگر بزرگ‌تر است. به طور کلی ضریب سرمایه‌گذاری دولت در تمامی مدل‌ها دارای علامت منفی است؛ به این معنا که با افزایش سرمایه‌گذاری دولت فساد مالی (شاخص ادراک فساد) افزایش (کاهش) می‌یابد و همچنین در مدل (۴) ضریب اندازه دولت نسبت به مدل‌های دیگر بزرگ‌تر است.

آزمون فرضیه دوم: «کیفیت بوروکراسی بر فساد مالی تأثیر دارد.»

با توجه به جدول ۱۰ در مدل (۱) ضریب کیفیت بوروکراسی ۰.۷۰۲ به دست آمد که در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) این ضریب به ۰.۷۹۱ افزایش یافت. در مقایسه ضریب کیفیت بوروکراسی در مدل (۱) و مدل (۲) می‌توان بیان کرد که بر اساس مطالعات انجام شده (شاه‌آبادی و گنجی، ۱۳۹۴) نشان می‌دهند که آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال با کیفیت بوروکراسی رابطه دارد. پس انتظار می‌رود که متغیرهای کنترلی بر ضریب کیفیت بوروکراسی تأثیر بگذارند و باعث تغییر این ضریب شوند. در مقایسه مدل (۳) و مدل (۴) می‌توان بیان کرد که در مدل (۳) متغیر تعدیل‌گر به مدل (۱) اضافه شد. نتایج در مدل (۳) نشان می‌دهد که ضریب کیفیت بوروکراسی افزایش چشمگیر نسبت به مدل (۱) داشت. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که متغیر کیفیت بوروکراسی* اندازه دولت باعث تقویت ضریب کیفیت بوروکراسی می‌شود؛ اما در مدل (۴) این ضریب بازهم با ورود متغیرهای کنترلی تغییر یافت.

با توجه به جدول ۱۱ در مدل (۱) ضریب کیفیت بوروکراسی ۰.۷۸۰ به دست آمد که در مدل (۲) با ورود متغیرهای کنترلی (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) این ضریب به ۰.۷۹۲ افزایش یافت. در مقایسه مدل (۳) و مدل (۴) می‌توان بیان کرد که در مدل (۳) متغیر تعدیل‌گر به مدل (۱) اضافه شد. نتایج در مدل (۳) نشان می‌دهد که ضریب کیفیت بوروکراسی افزایش چشمگیر نسبت به مدل (۱) داشت. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که متغیر کیفیت بوروکراسی* اندازه دولت باعث تقویت ضریب کیفیت بوروکراسی می‌شود و در مدل (۴) این ضریب بازهم با ورود متغیرهای کنترلی تغییر یافت.

ضریب کیفیت بوروکراسی در تمامی مدل‌ها دارای علامت مثبت است؛ به این معنا که با افزایش کیفیت بوروکراسی فساد مالی (شاخص ادراک فساد) کاهش (افزایش) می‌یابد. همچنین

در حضور ابعاد اندازه دولت کیفیت بوروکراسی ضریب کوچک‌تری نسبت به خود شاخص اندازه دولت دارد.

آزمون فرضیه سوم: «کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی نقش تعدیل‌گری دارد.»

با توجه به جدول ۱۰ در بررسی فرضیه سوم ضریب تعدیل‌گر در مدل (۳) ۰.۲۱۰ است که با ورود متغیرهای کنترلی در مدل (۴) این ضریب به ۰.۲۱۹ مقدار رسید که این نشان می‌دهد متغیرهای کنترلی آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال بر متغیر تعدیل‌گر تأثیر دارند. همچنین با توجه به جدول ۱۰ ضریب تعدیل‌گر کیفیت بوروکراسی*مخارج مصرفی در مدل (۳) ۰.۲۱۳ است که با ورود متغیرهای کنترلی در مدل (۴) این ضریب به ۰.۲۲۱ مقدار رسید. این موضوع نشان می‌دهد متغیرهای کنترلی آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال بر متغیر تعدیل‌گر تأثیر دارند و ضریب تعدیل‌گر کیفیت بوروکراسی*سرمایه‌گذاری دولت در مدل (۳) ۰.۲۰۴ است که با ورود متغیرهای کنترلی در مدل (۴) این ضریب به ۰.۲۱۰ مقدار رسید. این موضوع نشان می‌دهد متغیرهای کنترلی آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال بر متغیر تعدیل‌گر تأثیر دارند.

ضریب تعدیل‌گر کیفیت بوروکراسی* اندازه دولت در تمامی مدل‌ها دارای علامت مثبت است؛ به این معنا که با کاهش یافتن کیفیت بوروکراسی، اندازه دولت بزرگ‌تر و فساد مالی (شاخص ادراک فساد) افزایش (کاهش) می‌یابد.

متغیرهای کنترلی آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال تأثیر مثبت و معناداری بر شاخص ادراک فساد دارند؛ به طوری که با افزایش آزادی اقتصادی شاخص ادراک فساد افزایش و در واقع فساد مالی کاهش می‌یابد.

در بین متغیرهای فوق در هر ۴ مدل کیفیت بوروکراسی بیشترین ضریب را در تأثیر بر فساد مالی دارد. بنابراین می‌توان بیان کرد از بین متغیرهای مؤثر بر فساد مالی کیفیت بوروکراسی کاهش چشمگیری در فساد مالی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

از آنجایی که فساد مالی بر تمامی ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی تأثیر گذاشته است، عدم توجه به آن اعمال غیراخلاقی مثل رشوه، اختلاس و سایر موارد را به عنوان یک امر اخلاقی قابل قبول تبدیل می‌نماید؛ بنابراین بسیاری از پژوهشگران و کارشناسان به دنبال بررسی عوامل مؤثر

بر سطح فساد هستند. یکی از متغیرهایی که می‌تواند پیوندی دوسویه با سطح فساد داشته باشد اندازه دولت است. دیدگاه‌های مختلفی در مورد رابطه بین اندازه دولت و فساد وجود دارد که این موضوع با نقش تعدیل‌گری کیفیت بوروکراسی می‌تواند دستخوش تحول شود. از این رو هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش تعدیل‌گری کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی است که با استفاده از داده‌های ۱۱۸ کشور در حال توسعه و بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۷ به این موضوع پرداخته شد. در این پژوهش از چهار مدل استفاده شد و ضرایب شاخص‌ها در این چهار مدل با و بدون حضور متغیرهای کنترل (آزادی اقتصادی و درصد جمعیت زیر ۱۵ سال) اندازه‌گیری شد. نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش به شرح زیر است:

فرضیه اول مبنی بر تأثیر معنادار اندازه دولت بر فساد مالی تأیید شد که با نتایج جعفری و گل‌خندان (۱۳۹۴)، برگ و همکاران^۱ (۲۰۱۲)، کوترا و همکاران^۲ (۲۰۱۰)، یامشکو^۳ و همکاران (۲۰۱۷)، مگتولیس و پوکویز^۴ (۲۰۱۷) همسو است و با نتایج صادقی و سجودی (۱۳۹۰) ناهمسو است. در تبیین این یافته‌ها با توجه به مطالعات پیشین می‌توان گفت که افزایش در اندازه دولت فرصت بیشتری برای رانت‌جویی سیاسی فراهم می‌کند؛ به طوری که فساد در بین بوروکرات‌ها افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر در دولت‌های بزرگ‌تر بازده مورد انتظار از فعالیت‌های غیرقانونی افزایش یافته و در نتیجه سبب ایجاد انگیزه برای انجام فعالیت‌های غیرقانونی مانند فساد می‌شود. چراکه با افزایش هزینه‌ها و بودجه دولت فرصت برای فساد مالی افزایش می‌یابد. این مسئله به گروه حاکمیت ارتباط بیشتری دارد و این ارتباط زمانی برای این افراد به وجود می‌آید که سایر مردم از آن محرومند و یکی از این گونه رانت‌ها می‌تواند رانت اطلاعاتی باشد. در واقع اگر زمینه مناسب برای اجرا و ایجاد قوانین وجود نداشته باشد، سوءاستفاده از رانت اطلاعاتی یا رانت‌هایی مانند اخذ مجوز، وام و غیره برای افراد خاص به وجود می‌آید که اگر کیفیت بوروکراسی بالا باشد و قانونمندی، تبعیت و اجرای قانون در سطح بالایی باشد میزان این گونه انحرافات کاهش می‌یابد.

فرضیه دوم مبنی بر تأثیر معنادار کیفیت بوروکراسی بر فساد مالی تأیید شد که با نتایج فریدریکسون^۵ و همکاران (۲۰۱۴)، سوانز^۶ و همکاران (۲۰۱۶) همسو است. در تبیین این یافته‌ها با توجه به مطالعات پیشین می‌توان گفت که کیفیت بوروکراسی در فساد مالی تأثیر دارد. در

1. Bergh et al
2. Kotera et al
3. Yamshchikov
4. Magtulis & Poquiz
5. Fredriksson
6. Soans

بوروکراسی ناکارآمد و معیوب بر اساس مدل نیسکانن همه عواملان اقتصادی به دنبال حداکثر کردن مطلوبیت هستند. بر این اساس بوروکرات‌ها بودجه اداره خود را حداکثر می‌کنند. در واقع بوروکرات‌ها به مواردی مانند حقوق، وسایل اداره، قدرت و غیره اداره خود اهمیت می‌دهند. از دیدگاه آن‌ها هرچه بودجه اداره دولتی بیشتر باشد قدرت بیشتری داد. همین موضوع باعث می‌شود که بوروکرات‌ها منابعی بیشتر از آنچه برای آن‌ها لازم است دریافت کنند. در نتیجه سطح تولید و بودجه اختصاص یافته به آن‌ها از میزان کارا و بهینه فاصله می‌گیرد و زمینه برای فساد مالی زیاد می‌شود. از طرفی وقتی کیفیت بوروکراسی پایین باشد، آزادی جریان اطلاعات و شفافیت در کشور کم است، شهروندان نمی‌توانند به اطلاعات موجود کشور به طور یکسان دسترسی آزاد داشته باشند و فرصتی برای سوءاستفاده توسط گروه‌های خاصی از جامعه ایجاد می‌شود.

فرضیه سوم مبنی بر نقش تعدیل‌گری کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی تأیید شد که با نتایج فریدریکسون^۱ (۲۰۱۴)، سوانز^۲ و ابی^۳ (۲۰۱۶) جعفری و گل‌خندان (۱۳۹۴) امیرزاده و خسروزاده (۱۳۹۴)، برگ و همکاران^۴ (۲۰۱۲)، کوترا و همکاران^۵ (۲۰۱۰) یامشکو^۶ و همکاران (۲۰۱۷)، مگتولیس و پوکویز^۷ (۲۰۱۷) همسو است. در تبیین این یافته‌ها بر اساس مطالعات پیشین می‌توان بیان کرد که کیفیت بوروکراسی‌ها در گسترش دولت نقش ویژه‌ای دارد. در بوروکراسی‌های نامناسب و بی‌کیفیت مردم و نمایندگان نمی‌توانند تخمین درستی از هزینه‌های واقعی انجام امور دولتی داشته باشند. به عبارت دیگر یک عدم تقارن اطلاعاتی میان آن‌ها وجود دارد که به بوروکرات‌ها اجازه می‌دهد تا خواست‌های بودجه‌ای خود را به پارلمان تحمیل کنند. در نتیجه بوروکرات‌ها بودجه بیشتری را برای افزایش دستمزد خود، تشریفات اداری و گسترش سازمان‌هایشان طلب می‌کنند. لذا از گسترش دولت حمایت می‌کنند و به این ترتیب اندازه دولت افزایش می‌یابد. وقتی اندازه دولت افزایش می‌یابد فرصت برای رانت‌جویی گروهی از افراد فراهم می‌شود و منجر به فساد مالی می‌شود. اما با توجه به نتایج پژوهش اگر کیفیت بوروکراسی بالا باشد اندازه دولت گسترش نخواهد یافت و منجر به فساد مالی نمی‌شود.

1. Fredriksson
2. Soans
3. Abe
4. Bergh et al
5. Kotera et al
6. Yamshchikov
7. Magtulis & Poquiz

در مجموع نتایج برآورد مدل‌ها نشان می‌دهد که شاخص اندازه دولت تأثیر منفی و معنی‌داری بر شاخص ادراک فساد دارد؛ به این معنی که با افزایش شاخص اندازه دولت، نمره شاخص ادراک فساد کاهش می‌یابد و در واقع فساد مالی افزایش می‌یابد. همچنین شاخص کیفیت بوروکراسی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر شاخص ادراک فساد دارد به این معنی که با افزایش کیفیت بوروکراسی، نمره شاخص ادراک فساد افزایش می‌یابد که در واقع فساد مالی کاهش می‌یابد. در نهایت کیفیت بوروکراسی به‌عنوان متغیر تعدیل‌گر در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی دارای تأثیر مثبت و معناداری است. همچنین برای افزایش اعتبار پژوهش از ابعاد اندازه دولت استفاده شد و تأثیر هرکدام از این ابعاد بر شاخص ادراک فساد بررسی شد. نتایج نشان داد که بُعد مخارج مصرفی و بعد سرمایه‌گذاری دولت تأثیر منفی و معنی‌داری بر شاخص ادراک فساد دارند. از میان شاخص‌های مذکور کیفیت بوروکراسی بیشترین تأثیر را بر شاخص ادراک فساد دارد.

پیشنهادهای کاربردی و پژوهشی به شرح زیر توصیه می‌شود:

- با توجه به تأثیر کیفیت بوروکراسی بر فساد مالی پیشنهاد می‌شود که دولت شفاف‌سازی‌هایی در زمینه قوانین و مقررات انجام دهد تا زمینه برای بروز فساد کاهش یابد.
  - با توجه به تأثیر کیفیت بوروکراسی در رابطه بین اندازه دولت و فساد مالی پیشنهاد می‌شود که دولت‌ها باید از طریق اتخاذ تصمیماتی در جهت افزایش کیفیت بوروکراسی (از طریق افزایش اطلاعات و شفاف‌سازی) برآیند تا قوانین و مقررات مبهم شفاف شود و هزینه‌ها و بودجه‌های اختصاص یافته به آن‌ها کاهش یابد و در نهایت اندازه دولت کوچک شود.
  - با توجه به تأثیر آزادی‌های اقتصادی، مطبوعاتی و ... در کاهش فساد توصیه می‌گردد؛ دولت با تأکید به خصوصی‌سازی و کاهش انحصارات دولتی، آزادی مطبوعات و رسانه‌ها، راه را برای هرگونه اختلاس کم کرده و سیستم نظارت و پاسخ‌گویی را تقویت کند.
- به منظور افزایش تعمیم‌پذیری نتایج و ارائه رهنمودهای اثربخش برای پژوهش‌های بعدی، پیشنهادهای زیر به پژوهشگران توصیه می‌شود:
- در سایر مطالعات پژوهشی تأثیر شاخص‌های کیفیت بوروکراسی بررسی شود.
  - برای اعتبار بیشتر در این زمینه از دیگر شاخص‌ها به‌عنوان نماینده کیفیت بوروکراسی استفاده شود.
  - با توجه تأثیر حکمرانی خوب از این متغیر به‌عنوان نقش تعدیل‌گری در رابطه بین اندازه

دولت و فساد مالی استفاده شود.

همچون بسیاری از پژوهش‌های انجام شده، این پژوهش نیز دارای محدودیت‌هایی بوده است که از آن جمله می‌توان به این مورد اشاره کرد که در پژوهش حاضر از شاخص‌های حکمرانی خوب به عنوان کیفیت بوروکراسی استفاده شد. پیشنهاد می‌گردد بررسی ابعاد کیفیت بوروکراسی مورد توجه مطالعات بعدی قرار گیرد.

مآخذ

- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۶). *اندازه دولت در اقتصاد ایران*. تهران: اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- بشیری، عباس، شقاقی شهری، وحید (۱۳۹۱). حکمرانی خوب فساد و رشد اقتصادی رویکردی اقتصادی به مقوله حکمرانی خوب. *بررسی‌های بازرگانی*، سال ۱، شماره ۴۸، ۸۱-۶۹.
- پناهی، حسین، رفاعی، رامیار (۱۳۹۱). تأثیر اندازه دولت بر رشد اقتصادی در ایران با تأکید بر مدل آرمی. *فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی*، سال ۶، شماره ۲، ۱۳۸-۱۲۳.
- جعفری، محمد، گل‌خندان، ابوالقاسم (۱۳۹۴). رابطه فساد و اندازه دولت در کشورهای منتخب اسلامی. *آزمون علیت گرنجری پانلی مبتنی بر بوت استراپ*. *فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران*، سال ۱۲، شماره ۲۳، ۳۱-۹.
- حسینی‌دوست، احسان، سپهردوست، حمید، کیانی، اسما (۱۳۹۸). بررسی اثر شاخص‌های جهانی شدن و فساد بر اندازه دولت. *مطالعات اقتصادی کاربردی ایران*، سال ۸، شماره ۳۲، ۱۵۹-۱۲۹.
- دهم‌زاده، نظر، علیزاده، محمد، زیدی‌زاده، سمیرا (۱۳۹۱). بررسی اثر اندازه دولت بر فساد با تأکید بر دموکراسی در منطقه منا. *فصلنامه اقتصاد و توسعه منطقه‌ای*، سال ۴، شماره ۴، ۷۴-۴۸.
- دیانت، محسن (۱۳۹۱). تأثیر نظریه کارکردگرایی بر شکل‌گیری بوروکراسی و ساختار فرهنگ در ایران. *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، سال ۶، شماره ۲، ۱۲۵-۱۰۵.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل، گنجی، مهسا (۱۳۹۴). تأثیر حکمرانی خوب بر آزادی اقتصادی کشورهای منتخب منطقه منا. *مجله اقتصاد و توسعه منطقه‌ای*، سال ۱، شماره ۹، ۲۸۸-۲۶۵.
- صادقی، حسین، عصارای آرانی، عباس، شفافی شهری، وحید (۱۳۹۱). اندازه‌گیری فساد مالی در ایران با استفاده از منطق فازی (رویکرد اقتصادی). *پژوهشنامه اقتصادی*، سال ۱۰، شماره ۴، ۱۳۹-۱۷۴.

- صادقی، سیدکمال، سجودی، سکینه (۱۳۹۰). وابستگی فساد و اندازه دولت در کشورهای منتخب اسلامی. *مجله سیاسی اقتصادی*، سال ۱، شماره ۲۸۵، ۲۰۲-۱۹۴.
- صادقی، سیدکمال، منتظری شورکچالی، جلال، دهقانی، علی (۱۳۹۰). تأثیر اندازه دولت بر رشد اقتصادی در کشورهای با درآمد پایین. *فصلنامه علمی پژوهشی مدل سازی اقتصادی*، سال ۵، شماره ۱۳، ۱۰۷-۹۱.
- علوی، مینا، فقیهی، ابوالحسن، موسی‌خانی، مرتضی، نجف‌بیگی، رضا (۱۳۹۷). مطالعه‌ی ریشه‌های فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران. *علوم مدیریت ایران*، سال ۱۳، شماره ۴۹، ۱۶-۱.
- فیض‌پور، محمدعلی، رضانی، فریبا (۱۳۹۶). اندازه دولت و شاخص درک فساد: مطالعه درس‌هایی برای ایران از کشورها. *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*، سال ۵، شماره ۲۰، ۹۷-۱۲۸.
- قادری، مهدی (۱۳۸۸). فساد اداری در ایران؛ تحلیلی جامعه‌شناختی. *معرفت*، سال ۱، شماره ۱۳۸، ۱۱۸-۱۰۵.
- کاشانی‌پور، محمد، راعی عزآبادی، محمدابراهیم، ارشادی، محمد (۱۳۹۶). تأثیر مکانیزم‌های راهبری شرکتی بر تأخیر گزارشگری مالی میان‌دوره‌ای: مطالعه مورد بورس اوراق بهادار تهران. *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*، سال ۵، شماره ۱۷، ۱۹۴-۱۶۹.
- کرمی‌پتانلار، سعید، بابازاده، محمد، حمیدی، نعیمه (۱۳۹۱). اثر فساد بر درآمدهای مالیاتی و مخارج دولت: مطالعه موردی کشورهای منتخب در حال توسعه. *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، سال ۱۹، شماره ۵۷، ۱۶۹-۱۵۷.
- کریمی پتانلار، سعید، نادمی، یونس، زبیری، هدی (۱۳۹۴). اندازه دولت و بیکاری در اقتصاد ایران. *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، سال ۵، شماره ۱۸، ۶۴-۵۱.
- کیهانی حکمت، رضا (۱۳۹۴). بررسی تأثیر متغیرهای جمعیتی بر اندازه دولت و رشد اقتصادی در ایران. *فصلنامه جمعیت*، سال ۴، شماره ۴۴-۴۳، ۷۸-۶۵.
- گل، جی‌ای (۱۳۸۰). *تئوری‌ها و فرایندهای مدیریت*. ترجمه: سهراب خلیلی شورینی. تهران: سمت.
- گل‌خندان، ابوالقاسم (۱۳۹۱). جهانی شدن و اندازه دولت در ایران: با معرفی شاخص جدید جهانی شدن. *مجله اقتصادی*، سال ۱، شماره ۱۱-۱۲، ۳۸-۵.
- Adam, I., & Fazekas, M. (2021). Are emerging technologies helping win the fight against corruption? A review of the state of evidence. *Information Economics and Policy*, 57(1), 1-35.
- Adler, P. S. (1999). Building better bureaucracies. *Academy of Management Perspectives*, 13(4), 36-47.

- Adler, P. S., & Borys, B. (1996). Two types of bureaucracy: Enabling and coercive. *Administrative Science Quarterly*, 4(8), 61-89.
- Ahmadov, I., Mammadov, J., & Aslanli, K. (2013). *Assessment of institutional quality in resource-rich caspian basin countries*. Russian: Revenue Watch Institute.
- Bergh, A., Fink, G., & Ohrvall, R. (2012). *Public sector size and corruption: Evidence from 290 swedish municipalities*. Stockholm: Research Institute of Industrial Economics (IFN).
- Billger, S. M., & Goel, R. K. (2009). Do existing corruption levels matter in controlling corruption?: Cross-country quantile regression estimates. *Journal of Development Economics*, 90(2), 299-305.
- Blau, P. (1956). *Bureaucracy in modern society*. New York: Random House.
- Brunetti, A., & Weder, B. (2003). A free press is bad news for corruption. *Journal of Public Economics*, 87(7), 1801-1824.
- Clegg, S. R. (2016). Puritans visionaries and survivors. *Organization Studies*, 26(4), 527-545.
- Deflem, M. (2000). Bureaucratization and social control: Historical foundations of international police cooperation. *Law and Society Review*, 4(8), 739-778.
- Elbahnasawy, N. G. (2014). E-Government internet adoption and corruption: An empirical investigation. *World Development*, 57(1), 114-126.
- Florian, M. (2018). Unlikely allies: Bureaucracy as a cultural trope in a grassroots volunteer organization. *Scandinavian Journal of Management*, 34(2), 151-161.
- Fraser Institute (2016). *Economic freedom of the world*. North America: Fraser Institute. Available at <http://www.freetheworld.com/papers.html> (2016/9/8).
- Fredriksson, A. (2014). Bureaucracy intermediaries corruption and red tape. *Journal of Development Economics*, 108(4), 256-273.
- Friedrich, C. J. (1952). Some observations on weber's analysis of bureaucracy. *Reader in Bureaucracy*, 5(7), 27-33.
- Gajduscsek, G. (2003). Bureaucracy: Is it efficient? Is it not? Is that the question? Uncertainty reduction: An ignored element of bureaucratic rationality. *Administration and Society*, 34(6), 700-723.
- Ganie-Rochman, M., & Achwan, R. (2016). Corruption in Indonesia semerging democracy. *Journal of Developing Societies*, 32(2), 159-177.
- Gans-Morse, J., Borges, M., Makarin, A., Mannah-Blankson, T., Nickow, A., & Zhang, D. (2018). Reducing bureaucratic corruption: Interdisciplinary perspectives on what works. *World Development*, 105(1), 171-188.
- Heitger, B. (2001). The scope of government and its impact on economic growth in OECD countries. *Kiel Working Paper*, 1034, 1122-1156.

- Jackson, M. (2005). The eighteenth century antecedents of bureaucracy: The cameralists. *Management Decision*, 43(10), 1293-1303.
- Jetter, M., & Parmeter, C. F. (2015). Trade openness and bigger governments: The role of country size revisited. *European Journal of Political Economy*, 37(1), 49-63.
- Khan, A., Adnan, Q., Khwaja, H., Asim, I., & Benjamin, O. (2016). Tax farming redux: Experimental evidence on performance pay for tax collectors. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(1), 219-271.
- Kim, S., Kim, H. J., & Lee, H. (2009). An institutional analysis of an e-government system for anticorruption: The case of open. *Government Information Quarterly*, 26(1), 42-50.
- Kim, Y. S., & Lee, J. W. (2011). Corruption and government roles: Causes, economic effects and scope. *Korea and the World Economy*, 12(3), 513-553.
- Kornberger, M., Meyer, R. E., Brandtner, C., & Hollerer, M. A. (2017). When bureaucracy meets the crowd: Studying open government in the Vienna city administration. *Organization Studies*, 38(2), 179-200.
- Kotera, G., Okada, K., & Samreth, S. (2010). *A study on the relationship between corruption and government size: The role of democracy*. Germany: University Library of Munich.
- Kotnis, B. (2003). Enabling bureaucracies in education: A case study of formalization in an urban district and schools. *Journal of Organizational Change Management*, 21(1), 76-9.
- Krieger, T., & Meierrieks, D. (2019). Population size and the size of government. *European Journal of Political Economy*, 7(5), 73-91.
- Kwon, I. (2014). Motivation, discretion and corruption. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 24(3), 765-794.
- Liu, C., & Mikesell, J. L. (2014). The impact of public officials corruption on the size and allocation of US state spending. *Public Administration Review*, 74(3), 346-359.
- Liu, C., Moldogaziev, T. T., & Mikesell, J. L. (2017). Corruption and state and local government debt expansion. *Public Administration Review*, 12(6), 114-130.
- Magtulis, P. P., & Poquiz, J. L. (2017). Big government, big corruption? Examining the relationship between government size and public corruption in the Philippines. *International Journal of Public Administration*, 40(11), 954-967.
- Marquette, H., & Peiffer, C. (2018). Grappling with the real politics of systemic corruption: Theoretical debates versus real-world functions. *Governance*, 31(4), 499-514.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712 .

- Muralidharan, K., Niehaus, P., & Sukhtankar, S. (2016). Building state capacity: Evidence from biometric smartcards in India. *American Economic Review*, 106(10), 2895–2920.
- Myint, U. (2000). Corruption: Causes, consequences and cures. *Asia Pacific Development Journal*, 7(2), 33-58.
- Nyasha, S., & Odhiambo, N. M. (2019). Government size and economic growth: A review of international literature. *SAGE Open*, 9(3), 215-260.
- Oechslin, M., & Steiner, E. (2021). Statistical capacity and corrupt bureaucracies. *The Review of International Organizations*, 9(6), 1-32.
- O-Reilly, C., & Powell, B. (2015). War and the growth of government. *European Journal of Political Economy*, 40(1), 31-41.
- Petrou, A. P., & Thanos, I. C. (2014). The grabbing hand or the helping hand view of corruption: Evidence from bank foreign market entries. *Journal of World Business*, 49(3), 444-454.
- Reedy, P., King, D., & Coupland, C. (2016). Organizing for individuation: Alternative organizing, politics and new identities. *Organization Studies*, 37(11), 1553–1573
- Reeves, M. (2013). Clean fake: Authenticating documents and persons in migrant Moscow. *American Ethnologist*, 40(3), 508–524.
- Sadeghi, H., Assari, A., & Shfaqy-Shahri, V. (2010). Measuring corruption in Iran using fuzzy logic (economic approach). *Economic Journal*, 10(4). 139-174.
- Salari, M., & NoghaniBehambari, H. (2021). Natural resources, women and corruption. *Resources Policy*, 74(4), 102-122.
- Schueth, S. (2012). Apparatus of capture: Fiscal state formation in the republic of Georgia. *Political Geography*, 31(3), 133–143.
- Sharma, S., Singhal, S., & Tarp, F. (2021). Corruption and mental health: Evidence from Vietnam. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 185(1), 125-137.
- Shelton, C. A. (2007). The size and composition of government expenditure. *Journal of Public Economics*, 91(3), 2230-2260.
- Soans, A., & Abe, M. (2016). Bribery, corruption and bureaucratic hassle: Evidence from Myanmar. *Journal of Asian Economics*, 44(1), 41-56.
- Song, C. Q., Chang, C. P., & Gong, Q. (2020). Economic growth, corruption and financial development: Global evidence. *Economic Modelling*, 2(4), 1-76.
- Styhre, A., & Lind, F. (2010). The softening bureaucracy: Accommodating new research opportunities in the entrepreneurial university. *Scandinavian Journal of Management*, 26(2), 107–120.
- Transparency International Organization (2016). *Corruption perceptions index*. Berlin: Encyclopedia. Available at <https://www.transparency.org/en/cpi/2016/index/fin> (2010/3/12)

- Van-Rijckeghem, C., & Weder, B. (2001). Bureaucratic corruption and the rate of temptation: Do wages in the civil service affect corruption and by how much?. *Journal of Development Economics*, 65(2), 307-331.
- Weber, M. (1922). *Bureaucracy in classics of public administration*. New York: Schafritz and Hyde.
- World Bank (2016). Organizational information and lending data appendixes. Washington: Development indicators. Available at <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24985> (2017/6/8).
- Yamshchikov, I. P., Detkova, A., & Tikhonov, A. (2017). Government and corruption: Scylla and charybdis. *International Journal of Public Administration*, 12(8), 1-8.